

SLASTI A STRASTI ELEKTRONICKÝCH KNIH NA PŘÍRODOVĚDECKÉ FAKULTĚ UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

*Alena Balvínová – Radka Lukášová, Středisko vědeckých informací PřF UK
v Praze*

Úvod

Středisko vědeckých informací Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze zabezpečuje studijní programy a vědeckovýzkumnou činnost fakulty po informační stránce. Vlastní knihovní fond je umístěn v devíti oborových knihovnách. Středisko vědeckých informací (dále SVI) zajišťuje a administruje elektronické informační zdroje (dále EIZ) pro celou Přírodovědeckou fakultu (dále PřF), jedná s dodavateli a vydavateli těchto zdrojů, vytváří uživatelsky vstřícné prostředí a jednotnou bránu pro přístup k těmto zdrojům. Akvizice elektronických zdrojů je finančně zajištěna dílem z projektové činnosti, dílem z rozpočtu SVI, tj. z celofakultního rozpočtu tak, aby vyváženě uspokojila potřeby všech pracovišť fakulty. Přístup k celosvětovým vysoce odborným databázím, online plnotextovým časopisům a knihám je nezbytným předpokladem pro zajištění vědeckovýzkumné činnosti na vysoké úrovni. Fakulta každoročně věnuje velkou část rozpočtu k jeho zajištění.

Fáze příprav

V roce 2007 vznikla v rozpočtu SVI poměrně velká finanční rezerva v položce určené na nákup EIZ. Značná část stávajících elektronických databází a konsorciálních poplatků byla v té době financována z univerzitního rozvojového projektu. Vyvstala otázka, jak tyto zbývající prostředky co nejúčelněji využít. SVI se obrátilo na Komisi pro informační zdroje PřF s návrhem, aby byl připraven seznam EIZ, které by se mohly v roce 2007 koupit. Přitom doporučilo návrh koncipovat tak, aby fakulta získala více než jen jednoroční předplatné online titulů periodik, pokud není zaručena kontinuita. V případě nákupu online titulů periodik některých vydavatelů by mohl vzniknout problém s následnou povinností kupovat titul i v dalších letech přesto, že pro budoucí roky není zajištěno finanční krytí.

V té době se na trhu s elektronickými zdroji objevila široká nabídka nově vyšlých elektronických knih, tzv. e-books. E-books jsou knihy v digitální

podobě. Tedy původně vytvořené na počítači nebo převedené do digitální podoby. Zprostředkovány bývají buď na fyzickém – digitálním nosiči nebo online v prostředí Internetu (či Intranetu). Jejich popularita v poslední době neustále roste, a to nejen v komerční oblasti, u populární literatury a beletrie, ale i ve vědecké a akademické sféře.

Důvody jsou evidentní: přístup a práce s e-books je velice komfortní, umožňují současný přístup mnoha uživatelů odkudkoliv k jedné publikaci 24 hodin denně 7 dní v týdnu, což uspokojuje požadavky zejména mladých lidí. V současné době jsou požadavky na informační zdroje jiné, než tomu bylo před deseti a více lety. Mladí lidé vyrůstají s počítači, a tak i jejich způsob práce a studia je odlišný. Tento trend se nazývá „multi-taskingovou“ dobou. Uživatelé zpracovávají několik úloh současně a navíc s hudbou ve sluchátkách na uších. Vyžadují více možných přístupů ke zdroji. Tedy, aby zdroj mohli mít přístupný na všem, s čím pracují, tudíž nikoliv pouze v tištěné podobě, ale i v elektronické. Stejně tak, aby měli ke knize přístup kdekoliv, kde se nachází, a kdykoliv, kdy si vzpomenou. V tom jim forma elektronických knih, dostupných přes internetovou síť, zcela vyhovuje.

Nejsou omezení pouze na knihovnu nebo studovnu, ale stačí mít u svého počítače připojení k Internetu. Odpadá problém s absencí publikace v knihovně z důvodu, že je již jiným čtenářem vypůjčena. Při studiu nejsou ničím omezení – ve svém pokojíčku mohou být sami třeba s nohama na stole, nemusí dodržovat pravidla, jako nejíst, nepít, mít vypnutý mobilní telefon a také jejich oblíbená hudba jim může „řvát“ z reproduktorů hodně nahlas. Při studiu knihy u vlastního počítače klasická omezení mizí.

V neposlední řadě i možnost přistoupit k elektronické knize v jakoukoliv hodinu, bez omezení na otevírací dobu studovny, je pro čtenáře velice důležitá. Výzkum na univerzitě v Tennessee ukázal, že sice největší vrchol využívání e-books je v době po poledni, ale i v nočních hodinách nejsou počty klientů využívajících sledované zdroje zanedbatelné. (Golkiewicz, 2007)

PřF již měla určitou zkušenost s elektronickými knihami, např. tituly vydavatelství Kluwer, když v r. 2005 vzniklo konsorcium přírodovědných vysokých škol s cílem nakoupit e-books vydavatelství Kluwer. Další tituly vydavatelství Kluwer byly nakoupeny v rámci celé univerzity pro všechny fakulty. Mnohé elektronické knihy a příručky byly již v předchozích letech dostupné přes databázi EnvironetBase v plném textu díky programu 1N MŠMT, konkrétně projektu 1N04186 „Multilicence pro zajištění kontinuity přístupu k přírodovědným informačním zdrojům“ pro léta 2004–2008. Pracovníci a studenti PřF mohli čerpat informace z e-books při zkušebním přístupu do kolekce e-books Springer v roce 2007.

Při této příležitosti SVI navrhlo ušetřené prostředky využít pro zajištění klíčové zahraniční odborné literatury pro většinu vyučovaných předmětů na PřF v elektronické formě. Elektronické publikace by měly sloužit jako doporučená studijní literatura – dostupná všem, odkudkoliv, kdykoliv. Doposud byly nakupovány zahraniční publikace v jednom nebo malém množství exemplářů do knihoven.

Pro nákup e-books nahrávala i skutečnost, že Centrum informačních technologií (dále CIT) zajistilo na PřF již v roce 2006 možnost autorizovaného přístupu z mimofakultních počítačů přes proxy server PřF UK. Od podzimu roku 2007 současně funguje celouniverzitní prostředí Onelog. Onelog je provozován jako jedna z knihovnických aplikací Informačního systému Univerzity Karlovy v Praze. Umožňuje vzdálený přístup k EIZ odkudkoliv na základě autorizace – přihlášení prostřednictvím identifikačních údajů z univerzitního informačního systému. Vyžaduje instalaci potřebného softwaru na počítači, platný průkaz uživatele UK a heslo evidované v Centrální autentizační službě (CAS). Proto přístup k e-books není vázán pouze na fakultní počítače.

Na fakultě nevznikly žádné další alternativní návrhy, jak utratit finanční rezervu. Bylo rozhodnuto, že se elektronické knihy pořídí. Na podzim roku 2007 SVI vynaložilo poměrně velkou námahu na koordinaci požadavků pracovišť PřF i na vlastní nákup e-books. Vlastní výběr prováděli odborní pracovníci sekcí. Styčnými osobami na pracovištích byli interní členové Komise pro elektronické zdroje, zastupující jednotlivé sekce fakulty. Ti měli za úkol dodat za své pracoviště seznam požadovaných elektronických knih.

Realizace

SVI provádělo koordinaci požadavků, zjišťovalo pro jednotlivé tituly konkrétní podmínky na trhu. Z důvodů využití e-books pro výuku byl preferován trvalý nákup před ročním předplatným titulů, výběr po jednotlivých titulech před nákupem celé kolekce.

Bylo nutné porovnávat požadavky sekcí, aby se nedublovaly navzájem, ani se stávajícími dostupnými tituly. Bylo třeba současně zohlednit to, že některé z elektronických titulů již máme dostupné, např. vybrané tituly vydavatelství Kluwer, Oxford a Thomson & Gale, případně tituly dostupné plnotextově prostřednictvím databáze Environetbase (vydavatel CRCnet-BASE). Současně probíhala koordinace v rámci celé univerzity, aby nákup některého titulu neproběhl duplicitně, např. u vydavatelství Gale.

Po složité koordinaci sekčních požadavků nastoupila složitá jednání s dodavateli. Bylo potřeba zhodnotit jejich nabídky, vyžádat si podrobnější informace o titulech a způsobech zpřístupnění. Kontaktování dodavatel-

ských firem neslo s sebou i ten aspekt, že někteří nám zasílali spoustu emailů ve snaze prodat nám své produkty, o které jsme neměli zájem a které jsme museli odmítnout.

Podmínky nákupu e-books se lišily vydavatel od vydavatele, dodavatel od dodavatele. Některé tituly se mohly nakoupit individuálně, některé tituly byly součástí velkých kolekcí, které zahrnovaly mnohé tituly, o které nebyl zájem. Někde šlo o trvalý nákup, jinde pouze o roční předplatné.

Vzniklé problémy

- Koordinace – dodržování stanovených termínů, urgencye.
- Nutnost vyčerpat celou finanční rezervu. Je nanejvýš vhodné využít nabízené množstevní slevy v případě, že bude zakoupeno větší množství knih od jednoho vydavatele. Například: minimální hodnota nákupu u Elseviera byla 1 000 Euro. Kalkulovali jsme s obdrženými cenami. Na základě objednaných knih jsme překročili cenu 10 000 EUR bez DPH a dostali jsme další množstevní slevy. Samozřejmě je to pro všechny vítaná situace. Avšak následné vyšší množstevní slevy vyvolaly potřebu další koordinace požadavků v rámci PŘF, nutnost získat z pracovišť návrhy dodatečných titulů a provádět opětovné kalkulace.
- Počet požadovaných titulů od některého vydavatele byl malý, nepokryl minimální hranici pro možnost nákupu danou vydavatelem (příklady požadavků: Wiley – minimálně 20 titulů, Elsevier – minimálně 1 000 Euro, apod.). Konkrétně nastal problém u vydavatelství Blackwell, kde nebyl dosažen minimální požadovaný objem. Místo zvolených titulů Blackwella si pracovníci museli vybírat opětovně nové tituly od jiného vydavatele. Což vyvolávalo jistou nevráživost vůči pracovníkům SVI.
- Trvalý nákup některých encyklopedických titulů byl příliš drahý. V tom případě byla výjimečně zvolena varianta ročního předplatného – příklad Encyclopedia od Life Sciences, Encyclopedia of Quaternary Science.
- Některé elektronické knihy z výběru titulů jedné z odborných sekcí byly na jejich přání zakoupeny ve formě pdf, neboť pracovníci sekce trvali na výběru konkrétních titulů elektronických knih z nabídky serveru www.ebooks.com. Zjistili jsme následně, že se nejednalo o klasické e-books s možností prolinkování, ale o pdf knihy, kde neexistuje možnost využití síťové licence, ale pouze jednotlivé licence na lokálním počítači, kam se musí kniha stáhnout. Lokální licence po uskutečnění nákupu byly zpřístupněny pouze v příslušné sekční knihovně na jednom počítači.

Po realizaci nákupu jsme dostali identifikační údaje (username a password) pro přihlášení do systému eBooks.com a instrukce, jak a kde knihy stáhnout. Teprve při instalaci jedné z těchto knih na lokálním počítači se vyplynulo, že nabízená licence je pro mobilní zařízení (různá PDA a „chytřé

telefony“...) a jako taková je na PC nezobrazitelná. Ale nakonec vše dobře dopadlo. Odborníci dodavatelské firmy našli způsob jak prohlížecí program na lokálním počítači rozhodit.

- Někteří pracovníci, kteří prováděli výběr titulů dělali opakovaně jednu a tutéž chybu. Poslali odkaz na knihu, kterou žádali, ale byl to v podstatě internetový odkaz na informaci vydavatele na tištěnou knihu. I v tomto případě se jednalo o knihy vydavatelství Blackwell.

- Problémy při následné katalogizaci: při nákupu dodavatelé přislíbili dodání bibliografických záznamů nakoupených e-books. Realizace importu do univerzitního knihovního systému Aleph narazila na některá úskalí a trvala déle než se přepokládalo. Např. došlo ke změně politiky OCLC a např. vydavatel Wiley již službu dodávání bibliografických záznamů neposkytuje. K dalšímu zdržení vzniklo na základě toho, že díky několika účtům pro UK u jednotlivých vydavatelů došlo ke zmateným informacím, pro jaký rozsah IP adres jsou elektronické verze knih přístupné a z toho vyplýval problém, jak vyplnit příslušné pole bibliografického záznamu. Bibliografické záznamy elektronických knih ve formátu pdf nebyly k dispozici. Server www.ebooks.com tuto službu neposkytoval.

V průběhu prvních pěti měsíců roku 2008 se nakonec vše zdařilo díky velké pomoci pracovníků Ústavu výpočetní techniky UK (dále ÚVT).

Následné činnosti

SVI poskytuje informace o zakoupených e-books na svých webových stránkách. V sekci Elektronické knihy (volba z hlavní menu lišty webu SVI) je seznam přístupných e-books. Seznam je abecední, s možností listovat podle počátečních písmen v abecedě. Uživatel si zároveň může zúžit seznam na tituly, které potřebuje. Má k dispozici filtr, pomocí něhož si může zvolit obor dle oborového členění PřF (obory biologie, geografie, geologie, chemie a životní prostředí). Po stisknutí tlačítka „zobrazit“ se mu vyfiltruje seznam knih pro svůj vybraný obor.

Celkem bylo v závěru roku 2007 z finanční rezervy nakoupeno 125 titulů e-books. V seznamu e-books jsou nabízeny i univerzitou zakoupené tituly z jiných oborů, ke kterým mají studenti a zaměstnanci možnost přístupu z důvodu příslušnosti k UK. Počet přístupných titulů v současné době je však mnohem vyšší díky konsorciálním nákupům a nákupům pro celou UK.

SVI na webových stránkách zpřístupňuje v současné době 290 titulů e-books přímými linky. Tituly e-books jsou prolinkovávány postupně tak, jak je vydavatel zpřístupňuje. Zatím nejsou všechny zakoupené tituly z původní nabídky vydavatelů dostupné. Jelikož se jedná z větší části o trvalý nákup, nevádí zdržení týkající se zpřístupnění, na které vydavatel předem upozorňoval.

Pracovníci ÚVT intenzivně pracovali na importu bibliografických záznamů do univerzitního knihovního systému Aleph. Bibliografické záznamy pdf knih byly zkatalogizovány v Geografické knihovně PřF.

Na webu SVI jsou již od roku 2004 zveřejňovány statistiky využívání předplacených informačních zdrojů. Od letošního roku k nim přibýly i statistiky za využívání e-books. V současnosti máme dostupné statistiky pouze z nakladatelství Elsevier, na zpřístupnění dalších se pracuje.

Za první čtvrtletí byla každá kniha v průměru využita pětadvacetkrát. Některé více, jiné velmi málo. Za tak krátké období se nedá ještě posoudit, jak jsou e-books dostatečně využívány. Členové Komise pro informační zdroje byli o stavu využívání e-books informováni a byli požádáni o zajištění vyšší propagace ze strany vyučujících ve výuce odborných předmětů, doporučování e-books jako studijní literatury, např. k zadané seminární práci atp.

K vyššímu využívání zcela jistě poslouží zařazení bibliografických záznamů e-books do automatizovaného knihovního systému včetně přímých odkazů na elektronickou formu knihy.

Závěr

Na Přírodovědecké fakultě UK bylo celkem v závěru roku 2007 z finanční rezervy nakoupeno 125 titulů e-books. SVI na svých webových stránkách zpřístupňuje 290 titulů e-books přímými linky díky nákupu dalších titulů v rámci UK a další tituly jsou přístupné přes stránky vydavatelů díky konsorciálním nákupům.

Otázkou zůstává, zda je akademická půda připravena na využívání e-books. V roce 2004, kdy se v ČR s e-books začínalo, šlo v podstatě o neznámý produkt. Ač má PřF již první zkušenosti s elektronickými knihami z dřívější doby za sebou, stále jde v současné době o typické dětské nemoci – forma elektronických knih ještě není zcela zažitá. Tudíž jejich využívání není tak vysoké, jak by teoreticky mohlo být. Tituly by měly být součástí doporučené studijní literatury ve vyučovaných předmětech a jejich používání je závislé na propagaci ze stran vyučujících. Domníváme se, že je potřeba delšího časového horizontu pro konečné závěry. Aktuální trend napovídá, že zájem o e-books poroste.

Autoři

Alena Balvínová *balvin@natur.cuni.cz*

pracuje ve Středisku vědeckých informací Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je odpovědná za zajišťování a správu elektronických informačních zdrojů pro fakultu, za systémové práce v knihovním systému ALEPH 500 v rámci fakulty, za metodické vedení knihoven s cílem koordinovat knihovnické a informační služby na fakultě a jejich rozvoj dle současných moderních trendů.

Je koordinátorkou projektu na zajištění elektronických informačních zdrojů pro přírodní vědy.

Aktivně se účastní práce v Odborné komisi AKVŠ pro zpřístupnění eVŠKP, kde probíhá výměna aktuálních zkušeností z provozu lokálních systémů pro zpřístupňování eVŠKP, diskuze o metadatových národních standardech, o technických standardech, o cílech a možnostech řešení národního registru apod. Dále se zabývá problematikou informační gramotnosti. Navazuje na výsledky práce Odborné komise AKVŠ pro informační výchovu a informační gramotnost.

Radka Lukášová *lukasov2@natur.cuni.cz*

pracuje ve Středisku vědeckých informací Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se zajišťováním efektivního a přehledného přístupu k elektronickým časopisům, databázím a elektronickým knihám zakoupeným fakultou. Zabývala se též problematikou sběru a zpřístupňování elektronických vysokoškolských prací na PřF UK. Aktivně se podílí na přípravě a realizaci seminářů s cílem zvyšování informační gramotnosti uživatelů.

Bibliografické citace

1. Golkiewicz, Piotr : *Elsevier ScienceDirect eBook Value Story* [online]. c2007 [cit. 2008-06-20]. Dostupné z WWW:

<http://www.suweco.cz/download/eBook_value_story.ppt>.

2. VOJTÁŠEK, Filip. *Tři roky elektronických knih v České republice : (a pár poznámek k tomu)*. In INFORUM 2007 : 13. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 22.–24. května 2007 [online]. 1. vyd. Praha : Albertina icome Praha, 2007. s. 5. Dostupný z WWW:

<<http://www.inforum.cz/pdf/2007/vojtasek-filip1.pdf>>. ISSN 1801-2213.